

Luther mint gyakorlati teológus?

Bevezetés egy nagy témához*

■ HAFENSCHER KÁROLY

Evangelikus Hittudományi Egyetem
egyetemi tanár
E-mail: hafo@lutheran.hu

DOI: 10.61894/LP.2024.99.7.3

► A 16. századi teológiai gondolkodásban még nem ismert a későbbi, Schleiermachertől származó tagolás. A teológus Luther – bár biblikus professzorként tanított – valójában a teológia tudományának egészét művelte. Minden más részdiszciplína szempontjából értékelhető a munkássága, de a gyakorlati teológia minden területén kiemelkedőt alkotott, elsősorban nem a tudást és a tapasztalatot rendszerezve, hanem impulzusokat adva az egyházi s benne a lelkesi szolgálathoz. Igehirdetőként, az istentisztelet-teológia iránymutatójaként, lelkigondozói attitűdjével, az imádság világának bemutatásával és helyes irányba terelésével, gyakorlati ekkleziológiai véleményformálásával, továbbá oktatási és katechetikai tárgyú meglátásaival egyaránt a későbbi gyakorlati teológiai gondolkodást alapozta meg, formálta és motíválta. Ezen hatása a mai napig kikerülhetetlen. A tanulmány rámutat, hogy a kortárs német teológusok, Wolfgang Ratzmann, Peter Zimmerling és Armin Kohnle szerkesztette tanulmánykötet joggal aposztrofálja így a reformátort: Luther mint gyakorlati teológus.

Kulcszavak: Martin Luther / gyakorlati teológia / istentisztelet-teológia / cselekvésorientált teológia / lelkigondozás

Luther így tanít: „Az evangélium létezik egyház nélkül is, de fordítva? Az egyház nincs evangélium nélkül!”¹

Luther nem volt időutazó, így nem is ismerte Friedrich Schleiermachert.² Azt a Schleiermachert, aki elkülönítette a gyakorlati teológiát a teológia nagy egészén belül, önálló tudományággá formálta, s a fa képével élve azt állította, hogy ha a teológia egy nagy fa, akkor a gyakorlati teológia annak koronája. Ez a beosztás azóta is meghatározza a szent tudományt – legalábbis protestáns területen.

* A 2024. február 2–4. között Révfülöpon rendezett Luther-konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

¹ „Das Evangelium kann ohne Kirche sein; aber es kann umgekehrt die Kirche nicht ohne Evangelium sein.” (WA 30/II: 682)

² Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher (Boroszló, 1768 – Berlin, 1834) lelkész, teológus és filozófus, a romantikus vallásfilozófia és teológiatörténet fejlődésének meghatározó alakja, a liberális teológia atyja. Emellett a hermeneutika megújítója, a modern hermeneutikai gondolkodás megalapozója. Karl Barth szerint az egész modern teológia megalapozója.

A *theologia sacra* művelőit a schleiermacheri rend szerint osztják be: ki egyháztörténész, ki biblikus, ki rendszeres teológus, ki pedig gyakorlati teológus. És Schleiermacher definiálta és egyben fel is osztotta a gyakorlati teológia tudományának részterületeit.³

Luthert nem lehet skatulyába zárni. Sem életpályáját tekintve, sem teológusként, sem gondolkodásmódja szerint nem fér bele az előre (vagy itt utólag) gyártott skatulyákba. Lényénél, szellemi alkatánál, hozott hagyományainál és megharcolt hiténél fogva nem sorolható be egyik „teológiai kasztba” sem.

Annak ellenére, hogy Luther nem skatulyázható be, a reformáció ötszáz éves jubileumára jelent egy fontos tanulmánykötet, amely Luthert mint gyakorlati teológust mutatja be (ZIMMERLING–RATZMANN–KOHLE 2017).⁴ Három lipcsei professzor: a korábbi és mostani gyakorlati tanár, Wolfgang Ratzmann és Peter Zimmerling, valamint egy egyháztörténész, Armin Kohle egyrészt bemutatja, hogy a lutheri tanítás és a biblikus kegyesség mi módon hatott és hat az egyházi életre, milyen következménye van a mindenkori gyakorlati teológiára nézve, majd a népes és neves szerzőgárda bemutatja Luther hatását a gyakorlati teológia egyes területein – homiletika, liturgika, himnológia, kateketika, gyülekezetépítés, pasztorálteológia és spiritualitás. A gyakorlati teológia – ez az én szakmai vesszőparipám és refrénem – nem a teológia gyakorlata, hanem a gyakorlat teológiája.

Luther nem elméleti teológusként működött, hiszen a magas egyetemi katedra, a minőségi teológiai munka mellett folyamatosan gyülekezeti lelkipásztor is volt, aki prédikált, liturgiát végzett, gyülekezeti éneket tanított, lelkipásztorolt, gyóntatott, médiamunkát végzett, sőt diakóniát is gyakorolt (gondoljunk például a pestisjárvány idejére).

Reformorientált cselekvésteológia?

Mielőtt Lutherre irányítanám a reflektor fényét, egy előzetes megjegyzést teszek. A gyakorlati teológiát reformorientált cselekvésteológiaként (vö. GRETHLEIN–MEYER-BLANCK 1999, 46. kk.) tartották sokáig számon. Megállja ez a helyét? A megújulás az egyház sajátja, hiszen élő organizmus, Krisztus teste, mégpedig a feltámadott, tehát élő Krisztusé. Ha a test nem újul meg, halott. Ha az egyház nem újul meg, vége van. Ha a gyakorlati teológia, amely kimondottan és lényege szerint *egyházias teológia*, nem segíti a megújulást, akkor célt tévesztett. Az is igaz, hogy míg a teológia más diszciplínái többnyire elméleti tudományok, a gyakorlati teológia – már csak nevéből adódóan is – az egyház gyakorlatával foglalkozik, de az elméleti volta, tanításbeli megalapozása kérdésesen felül áll, hiszen anélkül nem lenne önálló teológiai ág, csupán egyfajta gyakorlati foglalkozás a szent tudományok világában az énekismerettel, az igehirdetés-gyakorlatokkal, a rítusok bemutatásával, a liturgikus magatartás próbálgatásával.

³ A SCHLEIERMACHER műveiből kiadott gyűjteményes kötet sorozat 13. kötete (1850) tartalmazza a gyakorlati teológiával kapcsolatos írásait; utal rá NOWAK 2002, 580. o.

⁴ Számos hasonló témájú írás, kötet vagy folyóiratszám jelent meg korábban, de ilyen átfogó mű nem készült a témáról.

Mit szólna hozzá Luther...?

Ha a gyakorlati teológia a gyakorlat teológiája, akkor az egyházban járva-elve ismételten fel kellene tenni a kérdést: Mit szólna hozzá Luther? Rendben van-e a mai egyházi gyakorlatunk teológiája?

Az igehirdetés azon a teológiai alapvetésen nyugszik, hogy Krisztust hirdetjük, és Krisztus maga szólal meg, vagy mindenféle pótcselekvésekkel sztorizunk, magyarázatunk, tanítgatunk, életeseményeket elemzünk, költemények felett érzelmeskedünk, stb.

Ha a liturgia alapja, hogy Krisztus maga van jelen az igében és a szentségekben, és üdvösséget, azaz a kiteljesedő életet kínálja és ígéri, akkor tényleg így éljük-e a minden vasárnapi istentiszteletünket, vagy az inkább emberi szertartás, humán rítus, vallásos hangulatba ringatás vagy üres imámlom?

Ha a lelkigondozás alapja az egyetemes papság, az, hogy egymásnak Krisztusaivá válhatunk és kell, hogy váljunk, akkor a lelkigondozásunk vagy éppen annak hiánya nem azt mutatja e, hogy csak képzetlen, önjelölt pszichológusként, hályogkovács-terapeutaként vindikáljuk magunknak a jogot, hogy beleszóljunk mások életébe, és felsőbbrendű életvezetőknek higgyük magunkat?

Ha tudjuk a valláspedagógia és a gyülekezetpedagógia teológiai alapjait, hogy nem elég ismeretanyagot sulykolni, hanem istengyermeki rácsodálkozásra, Krisztus-követő életformára, a hit művészetére hívunk, nemcsak tanárként, hanem a Szentlélek erejével tanúként, akkor nem marad a hittanóra és a gyülekezet tanító alkalmá csupán száraz tananyag, egy a sok tantárgy közül!

Ha tudjuk a kibernetika, az egyházi vezetés titkát, hogy tudniillik szolgál vagyunk (verbi divini minister), s hogy Isten kétféle módon igazgatja a világot, s erre elhív és megbíz embereket, akkor a hatalom új értelmet nyer, és nem az emberi vezetésfilozófia, hanem az istenszolgálat és az abból fakadó emberszolgálat válik valósággá.

Az evangélikus módon megélt egyház életében érdemes hát újra meg újra feltenni a kérdést, mit szólna hozzá Luther. S akkor ismételten rájönne arra, hogy Jézus Krisztusra mutat, aki nem egy szervezetet alapított, nem ideológiát gyártott, hanem az Isten országa titkát⁵ bízta rá követőinek közösségére.

Mindebből azt látjuk, hogy nem Luther praktikus tanácsaira akarunk figyelni és kell figyelünk, hanem arra a biblikus, Krisztus-központú teológiára, amelyet a reformátor ránk hagyott. Gyakorlati teológiájának minden mozzanata, az egyház gyakorlatához való hozzáállása, a hitélet attitűdje mögött ezek a teológiai felismerések, meglátások és döntések húzódnak.

S még egy fontos megjegyzés: Luther kora, helyzete, szolgálata harci helyzetben zajlott. Megnyilvánulásainak, lelkületének, szóhasználatának háttérében ez a harci helyzet áll. Valamiért és valami ellen. Harc az igaz hitért, harc Krisztus megismeréséért, harc az egyházért s mindezekben harc az ördög mesterkedése ellen. Ilyen helyzetben másként szólal meg az ember, mást emel ki és mást hagy ki, hiszen a hangsúlyok eltolódnak, minden a küzdelem sikerének érdekében történik. Így kell értenünk, ha a reformátor túl erősnek, túl sarkosnak, túl együgyűnek, túl egyoldalúnak tűnik. Abban a helyzetben, abban a kontextusban másként kellett szólni és dönten. És másként kell szólni és dönten. Megváltozott a világ, megváltoztak az összefüggések. Lutheren tájékozódni, lutheránusnak lenni nem a reformátor mechanikus követését jelenti – ő Krisztusnak toborzott követőket –, hanem azt, hogy teológiai meglátásait ma az ő szellemében, az ő értékrendszerében újrafogalmazzuk. Mi nem a 16. században élünk, hanem a 21.-ben. S bármennyire aktuálisnak tűnik Luther sok megfogalmazása, nem a formális követés, a szolgálai másolás az evangélikusok dolga, hanem a Krisztus-követés és Krisztus-központúság lelkületének továbbvitele.

⁵ Vö. Mk 4,11: „Jézus így szólt hozzájuk: Nektek megadatott az Isten országának titka...”

Luther és az istentisztelet – Luther és a liturgia/liturgika

Bár jelen soroknak elsőrenden nem ez a témája, mégis érintenünk kell. Néhány éve – egy hasonló Luther-konferencián, Révfülpön – részleteiben ismertettem Vajta Vilmosnak, a külföldön élt, de szívében mindig magyarnak megmaradó tudósnak Luther istentisztelet-teológiájáról szóló könyvét (lásd HAFENSCHER 2012a).

E könyv nyomán is érdemes egy félreértést tisztáznunk. Luther istentisztelet-definíciójaként szokták emlegetni a torgauai várkapolna felszentelésén mondott szavait.⁶ Ez a – szintén harci helyzetben – egyoldalúan megfogalmazott meghatározás zseniálisan egyszerű (NICOL 2000, 47. o.). Ebben rejlik az ereje. „Drága barátaim! Avassuk fel ezt az új házat, és szenteljük azt Urunknak, Jézus Krisztusnak. Ez a feladat azonban nemcsak rám vár, hanem ti is hintsétek csak a szenteltvizet, és tömjénezetek, hogy ez az új ház valóban egyedül arra szolgáljon, hogy itt maga a mi édes Urunk szóljon hozzánk szent igéje által, és mi is beszéljünk őhozá imával és dicsőítő énekkel!” (LVM 6: 465. o.)

Ez azonban nem azt jelenti, hogy Luther az istentiszteletről csak ilyen egyszerűen nyilatkozott, hiszen az 1520-as években három nagy iratot is közzétett a témában – komoly teológiai reflexióval, általános tanítással, konkrét javaslatokkal, ugyanakkor nagy nyitottsággal és tág ölelésű hozzáállással. A torgauai prédikációban egy fontos vonatkozásra, az Istennel való dialógusra tette a hangsúlyt. Meghatározta a sorrendet, az istentisztelet főszereplőjét, hogy Isten szól hozzánk, és mi arra válszolunk. Az ige teológiájának egyik megfogalmazása ez. Ugyanakkor elhatárolódott kora katolicizmusának áldozati rítusától, attól, hogy az úrvacsora a pap által bemutatott engesztelő áldozat lenne.

Luther elsősorban sajátos impulzusokat adott. Ezeket egyetlen agendában sem tudták összegyűjteni, egységesen megvalósítani (NICOL 2000, 58. o.). Martin Nicol szerint Luther impulzusai inkább véletlenszerűek voltak, mint tudatos agendajavaslatok. Helmer Junghans azonban pontokba szedve megkísérli összeállítani a lutheri koncepciót. Egy hatalmas boltívről beszél, amely alatt egyszerre megtalálható a koncepció és a zavar, a rend és egy kis összevisszaság. A következő koncepcionális sarokpontokat fedezi fel (JUNGHANS 1997, 79–82. o.):

1. Isten igéje az emberi hozzáadás helyett;
2. Krisztus öröksége, végakarata (testamentuma) a pap áldozata helyett;
3. Hit a jócselekedetek helyett.

Ebben az értelemben kritizálta Luther a *Schmalkaldeni cikkek*ben a „a pápa miséjét”, azaz a késő középkori misegyakorlatot, és nevezte – igencsak vitriolos módon – a legnagyobb és legszörnyűbb borzalomnak, istentelenségnek, a sárkány farkának. Így fogalmaz:

„A pápaságban a legnagyobb és legborzasztóbb szörnyűség a mise, mivel nyíltan és vakmerően szemben áll ezzel a főtétellel,⁷ és mégis minden egyéb pápas bálványimádás között a legfontosabb és legpompázóbb volt. Azt állítják ugyanis, hogy a miseáldozat, vagyis a mise bemutatása – még ha gazfickó végzi is – megszabadítja az embert bűneitől életében itt és a tisztító tűzben odaát. Ezt pedig egyedül az Isten Báránya teszi és kell megtennie, ahogyan föntebb már megmondtuk. [...]

⁶ A torgauai fejedelmi kastélyban felépített, Isten igéjének hirdetésére szentelt új ház avatóbeszéde (Lk 14,1–11). Torgau, 1544. október 5. Ford. Bellák Erzsébet. LVM 6: 465–484. o.

⁷ „Jézus Krisztus, a mi Istenünk és Urunk, »halálra adatott bűneinkért, és feltámasztatott megigazulásunkért«, Róm 4,25. Egyedül ő »az Isten Báránya, aki elveszi a világ bűnét«, Jn 1,29, és Isten »őt sújtotta mindnyájunk bűnéért«, Ézs 53,6. Továbbá: »mindenki vétkezett, és Isten ingyen igazít meg az ő kegyelméből a Krisztus Jézusban lett váltság által, az ő vére által«, Róm 3,23–25.” (KK 4: 25. o.)

Egyébként is a mise, ez a sárkányfark nemzi a különféle bálványimádások szennyét és szemetét” (KK 4: 26–27., 29. o.)

Reuss András lábjegyzetben, de az ökumené korszakában hangsúlyosan kiemelendően hozzátezi: „Fontos, hogy amikor Luther igen éles szavakkal elveti a misét, nem olyan istentiszteletre gondol, amelyben kiszolgáltatják az oltáriszentséget (úrvacsorát), hanem a miseáldozatra, azaz a miséhez kapcsolt vagy hozzá kapcsolódó téves értelmezésekre, amelyek szemben állnak az első fő tétellel.” (Uo. 26. o.)

Luther az egyház gyakorlatát teszi teológiai mérlegre, és mutatja meg a tévedést és a helyes utat. Nem formák érdeklik, nem külsőségekkel foglalkozik, hanem a lényeggel: a tartalommal. Formákat annyiban mutat meg, hogy segítse megtalálni azt, ami hordozza a tiszta tartalmat.

Ilyen módon történt az, hogy az evangélikus istentisztelet Luther nélkül formálódott meg, ahol mindig fontos szempont volt, hogy tekintettel legyenek a gyengékre, megszűnjenek a Szentírással ellenkező elemek, bevonják a gyülekezetet mint éneklő közösséget és figyeljenek a különböző csoportokra (JUNGHANS 1997, 84–88. o.).

Martin NICOL azt állítja (2000, 58. o.), hogy annak ellenére, hogy egyetlen agenda sem követte és formálta meg a lutheri istentiszteletet, az evangélikus istentisztelet elképzelhetetlen Luther lendülete és ösztönzése nélkül.

Luther és az igehirdetés

Susanne bei der WIEDEN frankfurti teológusnő emlékeztet arra, hogy Luther két szintéren jelent meg prédikátorként. Egyrészt Wittenbergben, elsősorban a városi templom szószékén, másrészt számtalan egyéb helyen, különböző médiumokon keresztül (2017, 156. o.).

Luther olyan sokat prédikált, hogy az a mai homiletikai (azaz igehirdetéstani) gondolkodásunk számára egy sor technikai kérdést vet fel. Hogyan lehetséges, hogy az egyetemi tanári munkája mellett átlagosan heti nyolc prédikációt tartott?⁸ Hogyan készült, mit írt le (és mit írtak le hallgatói)? Szabadon beszélt-e, vagy voltak jegyzetei? Tanított vagy evangélizált inkább? Hogy viszonyult homiletaszemmel a textusokhoz? Inkább témapredikációkat tartott, vagy egy-egy igeszakaszhoz kötődött, azaz mennyire volt igeszerű és mennyire textusserű? És folytathatnánk: Mennyire volt közvetlen, és mennyire tartotta a szónoki távolságot? Nyugodt hangvétellel és tempóban beszélt, vagy szangvinikusan, nagy hévvel? Mindenesetre tényként kell kezelnünk az alapvetően más helyzetet. Ezért nehéz öt-száz év után egy teljesen más környezetből megszólalni és reálisan megítélni az ő homiletikai szerepét.

Luther tanárember volt, tehát gyakorlott volt a beszédben, s a tanítás megkövetel egyfajta koncentrált, logikus, a hallgatók számára jól követhető és jól fogyasztható beszédet. Ezenfelül azonban karizma is kell hozzá, amelyet Isten ajándékoz, de az ember a karizma csíráit – jó sáfárként – ki kell hogy művelje magában.

Más volt az alaphelyzet az ő korában, hiszen nem volt az az információdömping, amely mind a megszólalót, mind pedig a hallgatót zavarta, sőt megterhelte volna. Nem volt továbbá annyi program

⁸ A lutheri orthodoxia idején ez még megsokszorozódott, hiszen a reformáció egyházaiban az igehirdetés kiemelt szerepet kapott, s az egyház legfőbb életmegnyilvánulásává lett. Birgit Weyel a Gyakorlati teológia kézikönyvében (*Handbuch Praktische Theologie*) írja, hogy az ortodoxia korában egy prédikátor évente átlagosan kétszáz igehirdetést tartott, volt olyan lelkész, aki heti harminchét prédikációt mondott, hiszen az igehirdetés 1580 és 1700 között tömegmédiummá (Massenmedium) vált (WEYEL 2007, 630. o.).

és elfoglaltság (tévé, rádió, film, internet, újság, egyéb olvasnivalók), amelyek elvonták volna az embert (és figyelmét) az igével való foglalkozástól. Ha a mai ember (csupán az egyházban) figyelmének csak egy töredékét venné el ezektől, és az Isten szavával foglalkozna, mennyire más lehetne sok minden!

A wittenbergi egyetem biblikus professzora a Szentíráshoz való viszonyával nemcsak a katedrán, hanem a szószéken is újat hozott. Ez azonban egyáltalán nem formai, annál inkább döntő tartalmi változást jelentett. Egyben elindított egy olyan változást, amely átalakította a kereszténység istentiszteleti életét. A változás öt évszázadon át tartott, hiszen a *verbum et sacramentum* egységéről szólt. A középkori szentségi istentisztelet gyakorlata⁹ után újra teret nyert az igehirdetés,¹⁰ vagy úgy is fogalmazhatunk: az istentisztelet integráns részévé vált (vö. WEYEL 2007, 627. o.). Az Augustinus óta egyre jobban háttérbe szoruló igehirdetés Luther prédikációs szándéka és rendje szerint ismét a középpontba került.¹¹ Luther számára a prédikáció nem egyszerűen a Biblia tanítását és magyarázatát jelentette, hanem az evangélium meghirdetését. A biblikus professzornak itt egy másik megközelítést kellett alkalmaznia. Luther így fogalmazott: „nyilvános ingerlés a hitre és a kereszténységre”.¹²

Luther Invocavit-prédikációi igen sokat elárulnak abból, hogyan „használta” az igét a szószéken. Ennek alapján állapítja meg Martin Nicol, hogy a reformátor bibliai utalásokban gazdag prédikációi többnyire nem voltak textushoz kötöttek, annál inkább *íráshoz kapcsolódóak*. Tehát nem egy textust bontott ki, és az abban rejlő evangéliumot hirdette meg, hanem a Szentírás egésze alapján mutatta be Krisztust és a benne kapott kegyelmet.

Elgondolkodtató az is, hogy a prédikáció kifejezést Luther előszeretettel használja a bibliafordításban. Ez Luther esetében (is) a következőket jelentheti: beszéd Isten nagy tetteiről és rendeléséről; alkalmas az istentisztelet helyes módjának kifejezésére; Istentől jövő ismeret, amely által az evangélium az embert eléri, és amely által az ember hitre jut (vö. WEYEL 2007, 627. o.).

Luther prédikációi Birgit Weyel szerint elevenek, konkrétak, szemléletesek és tapasztalatra épülők voltak. Nyelvezete plasztikus, néha drasztikus. Nem élt a finoman cizellált, klasszikus retorika fogásaival és felépítéseivel. Többnyire in medias res belecsapott a közepébe, megszólaltatta a fő témát, és ha kellett, többször is körüljárta (uo. 630. o.).

Két fontos téma köré csoportosítanám Luther igehirdetői ars poeticáját. Az egyikre Johannes von LÜPKE világít rá (2017, 189. o.), aki így summáz: Luther számára az evangélium szentség.¹³ A másik is rokon ezzel, ha a szentségben Krisztus valóságos jelenlétéről beszélünk, akkor legalább annyira kell szólnunk arról, hogy az evangélium hirdetésében Krisztus is jelen van. A *praesentia realis* az igehirdetésre is alkalmazandó teológiai kifejezés. Luthernél minden prédikációval kapcsolatos gondolat, szándék és cselekedet ebből fakad.

⁹ A középkorban nem tűnt el az igehirdetés, de nem volt általános és a miseliturgia szerves része. Számos nagy nevű és hatású igehirdetőt ismerünk (pl. Bonifatius, Clairvaux-i Bernát, Eckhardt mester), munkásságuk azonban nem jelentette az ige és a szentség egységét az egyház istentiszteleti életében.

¹⁰ Majd a két szélsőség a 20. század végén katolikus részről a II. vatikáni zsinattal, evangélikus részről az úrvacsorai gyakorlat és igény újragondolásával állt vissza a korai kereszténységből megismert egyensúlyra.

¹¹ Sajnos ez a fejlődés a szellemtörténeti ingamozgás szabályai szerint átlendült a túloldalra, és a protestantizmusban évszázadokon keresztül az igehirdetési istentisztelet (Predigtgottesdienst) vált uralkodóvá.

¹² Eredetiben: „eyne öffentliche reytzung zum glauben und zum Christentum” (WA 19: 75).

¹³ WA 9: 313,17. „Quot sunt verba Dei tot fere sunt sacramenta, que fident excitant, etiam si signum desint.” – „Wie viele Worte Gottes es gibt, etwa so viele Sakramente gibt es, welche den Glauben hervorrufen, auch wenn das Zeichen fehlt.”

Lelkigondozás és Luther

Ez a terület is minden más gyakorlati teológiai rész tudománnyal összefügg. Luther élettörténete, írásai, igehirdetése, de még tudományos munkái is arról tanúskodnak, hogy ízig-vérig lelkigondozó volt.

Gerhard EBELING közvetlenül az ezredforduló előtt tett közzé egy jelentős teológiai munkát ezzel a címmel: Luther lelkigondozása levelein keresztül (1997, 75. o.). Számos egyháztörténész és lelkigondozó szakember írt részletes, idézetekkel teli tanulmányt arról, mennyire átszötte a reformátor egész lényét a lelkipásztori magatartás és gondolkodás.

Egyértelmű, hogy amikor a gyakorlati teológia egyik fontos oszlopát, a poimenikát vesszük elő, akkor Luther vonatkozásában is hangsúlyt kap a lelkigondozás. Természetesen ebben a témában sem találunk olyan művet, amelyben Luther rendszerezte volna ez irányú gondolatait. Ha azonban ki akar-nánk fejteni mindazt, amit a reformátor ezen a téren képviselt, akkor hosszú kurzust kellene tartanunk, ugyanis a lelkigondozás nem részaspektus, hanem *alapdimenzió* Luther életében és munkásságában (vö. MÖLLER 1995a, 25. o.). Ha pedig alaposan idézni szeretnénk tőle, akkor írásainak legkülönbözőbb műfajait kellene felsorakoztatnunk: igehirdetéseit, Szentírás-kommentárjait, hitvallásait, teológiai műveit, konkrét vigasztaló iratait,¹⁴ kiterjedt levelezését, asztali beszélgetéseit, élettörténetének megörökített eseményeit.

Mielőtt néhány konkrétumra kitérnénk, hogy lelkigondozói alkatát és nézeteit összefoglaljuk, emlékezetünkbe kell idézni, hogy Luther maga is lelkigondozott ember volt: szerzetességének idején Staupitz pásztorolta, később is talált magának olyan lelki társat, aki pásztorolta nehéz időben. Pásztorolva pásztorolni – ez a titka a keresztény lelkigondozásnak.

A kulcsszó a reformátor számára a vigasztalás. Christian MÖLLER háromkötetes lelkigondozás-történeti művében (1995b) több témakört is szentel ennek. Beszél arról, hogy Luther szerint a halál árnyékának völgyében járva kettősséget tapasztalunk meg: az evangéliumban az ember számára Isten vigasztalása áll az emberi vigasztalansággal szemben. Reálisan nézve az emberi élet gondok sokasága, buktatók sora, kísértések halmaza, amelyben nem találunk vigaszt. Ha van is ideiglenesen, vigasztalhatatlan az emberi lét, hiszen a bűn zsoldjával, a halállal végződik. De Isten nem olyan, mint a Jób szerint nyomorult ember. A vigasztalás kívülről, azaz „felülről” jön. Ez olyan vigasz, amely szem-beszáll az ördöggel...

Luther vigasztaló lelkigondozása ugyan legjobban a leveleiből derül ki, de igehirdetése is ilyen karaktert hordoznak. Az evangélium – amely az igehirdetés szíve közepe – a törvénytől megrettent, az Isten nélküliség vigasztalan állapotában levő embert szembeesíti Isten jóindulatával, szeretetével, kegyelmével. A reformatori vigasztalás sohasem emberi biztatáson és bizakodáson alapszik, hanem az evangélium erején.

A *Schmalkaldeni cikkek* harmadik részében a tizenöt téma közt olvasható az evangéliumról szóló (4.) szakasz. A vigasztaló evangélium, amely arról tanúskodik, hogy Isten kegyelme árad, többféle módon jelenik meg az egyházban. A 4. pont a lelkigondozásnak egy fontos aspektusát is kiemeli, ahol a testvéri közösségnek a szerepe hangsúlyossá válik az evangélium el- és befogadásában:

„Most újból visszatérünk az evangéliumra, amely nemcsak egyféleképpen ad nekünk tanácsot és segítséget a bűn ellen. Mivel Isten kegyelme szerfölött gazdagon árad. Először a hirdetett igében,

¹⁴ LUTHER 1983; 1942; 1996; *Trostschrift für eine schwermütige Person* (1521). WA 7: 784–787; *Brief an Margarita Eschat*, 11. Januar 1543. WA 10: 239kk; *Brief an Friedrich Mykonius*, 9. Januar 1541. WA 9: 301–303.

amelyben a bűnök bocsánata hirdettetik az egész világnak. Ez az evangélium igazi szolgálata. Másodszor a keresztség által, harmadszor az oltáriszentség által, negyedszer a kulcsok hatalmával és a testvéri beszélgetés és a testvéri vigasztalás révén, Mt 18,20: »Ahol ketten vagy hárman összegyűlnek« stb.» (KK 4: 61. o.)

Per mutuam colloquium et consolationem fratrum – hangzik az eredeti szöveg: a testvéri beszélgetés és a testvéri vigasztalás révén. Luther alapvető gondolata ez, hogy a gyónás mellett a lelkigondozás a testvérek körében, egymással történik. Beszélgetésben és vigasztalásban.¹⁵

Ez természetesen továbbvezet az újabb, Luther által újrafogalmazott tanításhoz, az egyetemes papságról szóló tételhez.

Oktatás – kateketika, valláspedagógia

Ezt a témát a 2024. évi Luther-konferencia másik előadása érintette.¹⁶ Luther szemszögéből érintünk tehát néhány témát. Nem magától értetődő, hogy a hitet vagy a vallást tanítható anyagként tekintjük. A reformáció alapvetően megkérdőjelezte, hogy ha a hit teljesen Isten munkája (műve), átveheti-e a tanítás és tanulás emberi igyekezete ennek feladatát (vö. NICOL 2000, 133. o.)? Ugyanakkor éppen a reformáció adta a legtöbb impulzust és motivációt arra, hogy szervezett legyen a tanítás és alapos – mai szóval – a hitoktatás. A káték története és a katekizmusoktatás rendszere ez ügyben számos információt ad. Természetesen el kell jutni az erről való gondolkodás nyomán a hitben való nevelés feltételeinek megteremtéséhez és a hit dolgaiban való ítélőképesség kialakításához.¹⁷

Fél évezred elteltével is van mit tanulnunk a reformátor zseniális koncepciójából, megírt anyagából és megvalósított gyakorlatából (KAUFMANN 1983, 362. kk.).

Ha jelen írásban nem a lutheri világi oktatási rendszerre, hanem csupán a vallás- és gyülekezetpedagógiára figyelünk, akkor a Kis káté és a Nagy káté koncepcióját kell végiggondolni. A cél és a feladat a keresztyénység alapvető tanításának készségi szintű elsajátítása. Ez azonban nemcsak az ismeretek elsajátítását jelenti, hanem az evangélikus spiritualitás kialakítását és stabilizálását is. A Tízparancsolat, a Credo és a Miatyánk nemcsak az értelmünk számára tananyag ezekben a művekben, hanem meditációs anyag, ahol lényünk mélyéig érintettek vagyunk (vö. NICOL 2000, 143–144., 216. o.).

Befejezéshez

Hogyan kerül kapcsolatba Luther és a gyakorlati teológia? A lutheri tanításban és hittapasztalatban fontos kifejezés kerül elő: a jelenlét. Hans Rudolf MÜLLER-SCHWEFE gondolataival válaszolok, és zárom ezt a – témánkat csupán bevezető – tanulmányt. Milyen perspektívában áll meg és marad meg számunkra Luther? Hitben atyánknak ismerjük őt, s mint fiai és lányai egy olyan világban élünk, amely általa változott meg. Nem lehet őt megismételni és utánozni: nem az ő korában élünk. S mégis társai

¹⁵ Elgondolkodtató, hogy ez a lutheri megállapítás hogy válhat a 21. században az egyház jövője szempontjából kulcskérdéssé a népegyházból való átalakulás után. Ha az irgalmas és lelkigondozói egyház modellje, illetve képe lebeg a szemünk előtt, akkor ott kiemelten fontossá válik az egyház tagjainak egymást építő beszélgetése és egymást vigasztaló lelkigondozása.

¹⁶ Tölly Balázs: *Luther az iskolák állításáról* (1524). Luther-konferencia, Révfülpö, 2024. február 3.

¹⁷ Vö. Róm 12,2: „...értelmeitek megújulásával, hogy megéltelhesétek, mi az Isten akarata...”

leszünk, ha Krisztus jelenlétére való utalásait az igében és a szentségben követjük. Akkor tanítónk lesz, útmutatónk és vezetőnk Jézus Krisztushoz. És ez összeköti az időket. Ha Jézus az igében jelenünk lesz, és a kenyér és a bor az ő önfeláldozását mutatja és jeleníti meg. Ez az a szempont és kiindulópont, amely megmutatja Luther relevanciáját a gyakorlati teológia számára (MÜLLER-SCHWEFE 1983, 337. o.).

Luther as a Practical Theologian?

An Introduction to a Vast Topic

- **Theological thought in the 16th century was not yet divided into Schleiermacher's categories. Although Luther was, first and foremost, a biblical professor, he in fact cultivated the entire spectrum of theology. His work can be appreciated in terms of all sub-disciplines, but he excelled in all areas of practical theology – not by systematising knowledge and experience, but by giving impulses for the ministry of the church, and within it, for the ministry of the pastor. As a preacher, as a guide in the theology of worship, with his attitude of pastoral care, his presentation and guidance of the world of prayer, his practical ecclesiological views, and his pedagogical and catechetical insights, he founded, shaped and motivated later practical theological thought. His influence remains indisputable to this day. The study points out that contemporary German theologians Wolfgang Ratzmann, Peter Zimmerling, and Armin Kohnle are justified in presenting Martin Luther as a practical theologian in their volume of studies.**

Keywords: Martin Luther / practical theology / theology of worship / action-oriented theology / pastoral care

Felhasznált és ajánlott irodalom

- BARTH, Hans-Martin 2009. *Die Theologie Martin Luthers*. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh.
- BRINKMANN, Frank Thomas 2019. *Praktische Theologie. Ein Guide*. Narr Francke Attempto Verlag, Tübingen.
<https://doi.org/10.36198/9783838551418>
- EBELING, Gerhard 1997. *Luthers Seelsorge. Theologie in der Vielfalt der Lebenssituationen, an seinen Briefen dargestellt*. Mohr Siebeck, Tübingen.
- GRÄB, Wilhelm – WEYEL, Birgit 2007. *Handbuch Praktische Theologie*. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh.
- GRETHLEIN, Christian – MEYER-BLANCK, Michael 1999. *Geschichte der Praktischen Theologie*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig.
- HAFENSCHER Károly 2012a. Az istentisztelet teológiája Luthernél. Die Theologie des Gottesdienstes bei Luther. Egy elfeledett könyv ismertetése. *Keresztyén Igazság*, 94. évf. 2. sz. 11–19. o.
- HAFENSCHER Károly 2012b. Mennyiben volt konzervatív és mennyiben volt forradalmi Luther liturgiareformja? Hagyomány és megújulás az evangélikus istentiszteleti életben. In: Kovács Andrea (szerk.): *Hagyomány és megújulás a liturgiában és zenéjében*. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoportja, Budapest. 171–188. o.
- JUNGHANS, Helmar 1997. Luthers Gottesdienstreform – Konzept oder Verlegenheit? In: Reinhold Morath – Wolfgang Ratzmann (szerk.): *Herausforderung Gottesdienst. Beiträge zu Liturgie und Spiritualität*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig. 77–92. o.

- KARLE, Isolde 2020. *Praktische Theologie*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig.
- KAUFMANN, Hans Bernhard 1983. Von Martin Luther lernen, was christliche Erziehung ist. *Pastoraltheologie*, 72. évf. 362–386. o.
- LÄMMLIN, Georg – SCHLOPP, Stefan 2001. *Praktische Theologie der gegenwart in Selbstdarstellungen*. A. Franke Verlag, Tübingen.
- LUTHER Márton 1942. *Tizennégy vigasztaló kép*. Ford. Virág Jenő. Fébé, Budapest.
- LUTHER, Martin 1983. *Tröstungen*. Szerk. Rudolf Bohren. Christian Kaiser Verlag, München.
- LUTHER Márton 1996. *Négy vigasztaló zsoltár Mária magyar királynéhez (1526)*. Ford. Böröcz Enikő. Magyarországi Luther Szövetség, Budapest. (Magyar Luther Könyvek 5.)
- LUTHER, Martin 2015. *Prédikációk*. Szerk. Csepregi Zoltán. Luther Kiadó, Budapest. (Luther válogatott művei 6.)
- LUTHER, Martin 2019. Schmalkaldeni cikkek. Ford. Pálffy Miklós. In: Reuss András (szerk.): *Schmalkaldeni cikkek. / Értekezés a pápa hatalmáról és elsőbbségéről. / Kis káté. / Nagy káté*. Luther Kiadó, Budapest. (Konkordiakönyv. A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai 4.)
- LÜPKE, Johannes 2017. Evangelium als Sakrament. In: ZIMMERLING–RATZMANN–KOHNLE 2017, 188–208. o.
- MEYER-BLANCK, Michael – WEYEL, Birgit 1999. *Arbeitsbuch Praktische Theologie. Ein Begleitbuch zu Studium und Examen in 25 Einheiten*. Christian Kaiser Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh.
- MÖLLER, Christian 1995a. Martin Luther. In: uő (szerk.): *Geschichte der Seelsorge in Einzelporträts*. 2. köt. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen–Zürich. 25–44. o.
- MÖLLER, Christian (szerk.) 1995b. *Geschichte der Seelsorge in Einzelporträts*. 1–3. köt. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen–Zürich.
- MÜLLER-SCHWEFE, Hans-Rudolf 1983. Tradition und Präsenz. *Pastoraltheologie*, 72. évf. 9. sz.
- NICOL, Martin 2000. *Grundwissen Praktische Theologie. Ein Arbeitsbuch*. Kohlhammer, Stuttgart.
- NOWAK, Kurt 2020. *Schleiermacher. Leben, Werk und Wirkung*. 2. kiad. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- SCHLEIERMACHER, Friedrich 1850. *Die praktische Theologie nach den Grundsätzen des evangelischen Kirche im Zusammenhange dargestellt*. Szerk. Jacob Frerichs. G. Reimer, Berlin. (Friedrich Schleiermachers sämtliche Werke I/13.)
- SCHMIDT-LAUBER, Hans-Christoph – MEYER-BLANCK, Michael – BIERITZ, Karl-Heinrich 2003. *Handbuch der Liturgik*. 3. kiad. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- VAJTA Vilmos 1952. *Die Theologie des Gottesdienstes bei Luther*. Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag, Stockholm–Lund.
- WEYEL, Birgit 2007. Predigt. Textauslegung, Homiletik, Predigtgeschichte, Öffentlichkeit. In: Wilhelm Gräb – Birgit Weyel (szerk.): *Handbuch Praktische Theologie*. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh. 627–638. o.
- WIEDEN, Susanne bei der 2017. Predigt bei Luther. In: ZIMMERLING–RATZMANN–KOHNLE 2017, 156–165. o.
- ZIMMERLING, Peter – RATZMANN, Wolfgang – KOHNLE, Armin (szerk.) 2017. *Martin Luther als Praktischer Theologe*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig.